

Disputa(cija)

*Anto Mišić**

Uvod

Disputa(cija) (lat. *diputatio*, raspravljanje) drevni je način rješavanja pitanja i problema te didaktička metoda u nastavi na mnogim učilištima od srednjega vijeka do danas. Disputa(cija) je mijenjala svoje oblike od Sokratovih rasprava s učenicima, o čemu čitamo u Platonovim dijalozima, preko kršćanskih apologetskih pisaca 2. stoljeća, srednjovjekovnih sveučilišta, isusovačkih kolegija do suvremenih debatnih klubova. Karakteristika je Platonovih dijaloga upravo rasprava o izabranoj temi, pod vodstvom učitelja, kako bi se dospjelo do prihvatljivoga rješenja. Ta se metoda primjenjivala u antičkim školama, a prakticirali su ju i ranokršćanski intelektualci poput Justina, koji je u Rimu držao svoju filozofsku školu i napisao djelo *Razgovor s Trifonom*, te Augustina, koji je s prijateljima raspravljao u mjestu Cassiciacumu pokraj Ostije i napisao svoje poznate filozofske dijaloge *De vita beata*, *De ordine*, *Solliloqua* i *De immortalitate animae*. Posebnu je važnost disputa imala na srednjovjekovnim sveučilištima, gdje je postala sastavni dio nastave, posebice filozofije i teologije. U srednjem vijeku, kada je u znanosti bilo najvažnije „zanimanje” misliti, a ne eksperimentirati i mjeriti, bilo je važno da misao slijedi stroga logička pravila, da se služi jasno definiranim sadržajem pojmova te da dobro poznaje gramatiku i strukturu jezika. Stoga ne čudi da je gramatika bila toliko važna u antičkoj i srednjovjekovnoj znanosti. »Mislitelji i profesori srednjega vijeka žele znati o čemu govore. Skolastici je temelj gramatika«¹ (Le Goff, 1984, 93). Srednjovjekovna se znanost nije temeljila na eksperimentu, nego na dijalektici, u kojoj se problematizira znanje koje se raspravama, nakon izlaganja, brani od napada i nastoji uvjeriti „napadače” i slušatelje. Napast i prigovor tomu načinu raspravljanja opasnost je da se pretvori u „pričam ti priču” (verbalizam), da se koriste riječi bez sadržaja, da se slijepo slijede logička pravila koja su sama po sebi sterilna i besplodna ako ne izriču vrijednu misao. Budući da se antička i srednjovjekovna misao ne temelji na ponovljivom iskustvu (eksperimentu), važnu je ulogu u dokazivanju imao *auktoritet*. Ti su autoriteti u filozofiji bili veliki antički filozofi Platon i Aristotel, a u teologiji

* Prof. dr. sc. Anto Mišić, Fakultet za filozofiju i religijske znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Fratrovac 40, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: amisic@ffrz.hr

1 Citate izvorno na stranim jezicima preveo je na hrvatski autor članka.

Biblija i crkveni otci poput Atanazija, Kapadočana, Augustina i drugih. Znamo da se i veliki sv. Toma Akvinski često poziva na Aristotela, Averoesa, Augustina i druge. Ponavljanje mišljenja drugih vodilo je do nekritičkoga ponavljanja tuđih rješenja i svojevrsnu „zabetoniranost” mišljenja bez mogućnosti napretka i pronalaženja novih rješenja. Velikani skolastičke misli uspijevali su nadvladati „spone autoriteta”, stvarajući „novu znanost” pozivanjem na zakon razuma, što najbolje izražava poznata izreka sv. Anzelma: *fides quaerens intellectus*.

Srednjovjekovna disputa

Srednjovjekovna se znanost koncentrirala osobito na sveučilištima, koja su imala jasno izgrađenu didaktičku strukturu. Budući da se još nije razvila eksperimentalna metoda u istraživanju i poučavanju, sve se temeljilo na tekstovima koji su detaljno analizirani i logički tumačeni kako bi se razumio njihov smisao (*sensus*), a završavalo se tumačenjem (*egzegeza*) kako bi se došlo do jasnoga znanja (*sententia*). U tom je postupku važnu ulogu imao učitelj (*profesor*), koji je koristio tekst kao osnovu za raspravu, dovodeći u pitanje (*quaestio*) predloženi tekst i sentenciju (*rješenje*). Upravo postavljanjem pitanja (*quaestio*) dolazi do udaljavanja od teksta i autoriteta. Aktivnim sudjelovanjem u raspravi, profesora i studenata, razvija se disputa(cija),² koja je u srednjovjekovnom obrazovanju dobila jasnu strukturu i ulogu u sveučilišnom kurikulumu.

Srednjovjekovnu je disputu (*disputatio*) predvodio profesor, uz sudjelovanje predavača i studenata. Na početku je profesor održao sažeto predavanje predstavljajući *quaestio*, pitanje o kojem će se raspravljati. Na disputi su morali sudjelovati svi profesorovi pomoćnici predavači (*baccalleuri*) i studenti, a sudjelovanje drugih profesora i studenata bilo je slobodno. Ovisno o važnosti i zanimljivosti teme o kojoj se je raspravljalo, na disputama su sudjelovali laici i klerici. Profesor koji je predvodio disputu u njoj nije sudjelovao. Unaprijed je odredio i objavio temu (*quastio*) o kojoj se raspravlja. Raspravu je modelirao jedan od bakaleureanata. Nakon što je branitelj (*defensor*) obrazložio temu, u strogo silogističkoj formi, objekcije su davali uglavnom prisutni profesori i drugi bakakeureanti, a na kraju i studenti. Na objekcije je odgovarao bakaleureant, uz pripomoć profesora (ako je bilo potrebno). Često zbrkanu i nepovezanu raspravu na disputi profesor bi „uređio” (*determinazione magistrale*). Na sljedećem satu nastave profesor bi se osvrnuo na raspravu, iznio prava rješenja i predložio konačne formulacije odgovora na postavljene objekcije (Le Goff, 1984, 93–97)

Vježba raspravljanja u isusovačkim odgojnim i obrazovnim ustanovama

Ignacije, i sam pariški student, uvida važnost disputa, a to pokazuje time što o njoj govori i preporuča u temeljnom dokumentu reda *Ustanovama Družbe Isuso-*

2 Za iscrpan prikaz ove teme usp. Belić, 1999.

ve, u *Konstitucijama*. U četvrtom dijelu, 6. poglavlju, naslovljenom *Kako pomoći skolasticima da dobro nauče gradivo*, piše:

[378] 10. Budući da, osobito studentima filozofije i skolastičke teologije, vrlo koristi vježba raspravljanja, neka skolastici sudjeluju u redovitim raspravama na učilištima koja pohađaju (iako nisu pod brigom Družbe), i neka nastoje oko toga, no ipak odmjereni, da se posebno odlikuju u nauku. Dobro je da svake nedjelje, ili u koji drugi dan u tjednu, u našem kolegiju po jedan iz svake godine studija filozofije i teologije, koje rektor odredi, nakon ručka (ako zbog nekog posebnog razloga ne nastane smetnja) brani neke tvrdnje. Te će tvrdnje oni morati pisano izvjesiti prethodnog dana predvečer na vratnim krilima učilišta, gdje će se okupiti na raspravljanje ili slušanje oni koji htjednu. Pošto je dotični ukratko dokazao svoje tvrdnje, oni koji žele, vanjski ili ukućani, mogu iznijeti svoje prigovore. No netko ipak mora predsjedati, da bi održavao red raspravljanja i da bi iz znanstvenog prepiranja izvadio i na korist slušača razjasnio nauku koji treba držati. Onima koji raspravljaju dat će znak za svršetak i tako rasporediti vrijeme da se svakome, koliko je moguće, pruži mogućnost raspravljanja.

[379] 11. Osim ovih dvaju spomenutih oblika raspravljanja, svaki dan treba odrediti neko vrijeme kada će se u kolegijima raspravljati, pod nečijim predsjedanjem, kako rekoso. Tako se sposobnosti više vježbaju, a ono što je teško u tim predmetima više se razbistri na slavu Božju. (*Ustanove DI*, 1998, 110)

Tu su didaktičku metodu prihvatili i koristili isusovci u svojim kolegijima i sveučilištima. Od potvrde isusovačkoga reda (1540.) do smrti njegova osnivača Ignacija Lojolskoga (1556.), koji u početku nije imao namjeru da se red bavi školstvom, isusovci su imali 33 kolegija u osam zemalja. U prvom stoljeću postojanja već su upravljali s 300 obrazovnih ustanova, među kojima i velik broj sveučilišta.

Ratio studiorum

U Mesini je 1548. osnovano prvo isusovačko učilište za poučavanje humanističkih disciplina. Budući da su prvi Ignacijevi drugovi, i suosnivači Družbe Isusove, studirali u Parizu, prva isusovačka učilišta organizirana su po pariškom modelu, *modus Parisiensis*, koji se prilično razlikovao od modela u Italiji i drugim zemljama. Upravo su „pariška iskustva” jako utjecala na formiranje prvoga kurikula studija *Ratio atque Institutio Studiorum*.

U Messini je (1551) sastavljena prva naučna osnova za humanističke škole Reda, i sigurno je, da je messinski kolegij bio prototip ostalim kolegijima, ne izuzevši ni centralni učevni zavod Collegium Romanum (kasnije Universitas Gregoriana) koji je program za hum. curriculum dobio iz Messine. Curriculum je imao 5 razreda, no prvi (najniži) sastojao se od 4 odsjeka s 4 profesora, drugi od 2 odsjeka s 1 profesorom; u oba razreda trajala je obuka po tri sata dopodne i popodne, a ferija u pravom smislu nisu imali; istom treći razred imao je jednom u godini 8 dana ferija, četvrti (humanitas) počevši od sredine rujna, peti (Rhetorica) počevši od 24. lipnja (Vanino, 1939, 112).

Premda je novi sustav školovanja (kurikul) bio osporavan, osobito u Italiji, isusovci su svoj *Ratio studiorum* uveli u svojim obrazovnim ustanovama u Rimu,

Padovi, Coimbri, Valenciji, Beču, Kölnu i dr. U prvim godina primjene kurikula među učenim isusovcima vođene su rasprave i uloženo je puno truda u njegovo poboljšanje. U tom je posebnu ulogu imao rimski kolegij, koji je u desetak godina svojega postojanja već imao tri fakulteta i tisuću daka. *Ratio studiorum* tiskan je 1586. i, premda nije bio namijenjen javnosti, ipak je doživio protivljenje kod nekih isusovaca, posebice španjolskih, te dominikanaca koji su bili nezadovoljni odnosom prema nauku sv. Tome. Tekst *Ratio studiorum* istraživala je i španjolska inkvizicija. Nije bio osuđen, a zahvaljujući papi Sikstu V. vraćen je Družbi i nastavljena je njegova primjena u isusovačkim školama. P. Nadal, čovjek velikoga Ignacijeva povjerenja, nakon što je obišao više zemalja, tumačeći *Ustanove* reda, postao je *prefectus studiorum* (nadstojnik studija) i rektor rimskoga kolegija. On je sastavio novi *Ordo Studiorum*, koji se primjenjivao na tri fakulteta: humanističkom, filozofskom i teološkom. Nakon Ignacijeve smrti i prve generalne kongregacije (1558.) sastavljen je konačni tekst *Ratio studiorum* i tiskan 1599. godine te je postao službeni i konačni dokument obrazovnoga sustava u isusovačkim školama. *Ratio studiorum* plod je dugoga i sustavnoga rada, za koji p. Vanino kaže: »U njoj je pohranjeno iskustvo od pola stoljeća stečeno intenzivnim radom u školama visokim i srednjim tri kontinenta« (Vanino, 1939, 122). Kroz cijelo 16. stoljeće isusovci su s velikom pozornošću i uložnim trudom organizirali srednje i visoko obrazovanje, pretresajući i revidirajući školske kurikule: »Išlo se za tim, da se stvori trajan sustav, koji bi bio obvezatan za sve kolegije D. I. diljem svijeta i koji bi izgladio opreke shvaćanja i tradicije raznih naroda. Na tom se radilo dugo i žilavo, a plod je toga rada bio naučni sustav, koji je, u bitnim i glavnim svojim elementima, nadživio dva stoljeća« (Vanino, 1939, 114). Cjelokupno se isusovačko školstvo temelji na dokumentu *Ratio studiorum* i bez njega se ne može razumjeti. To vrijedi i za isusovački kolegij, akademiju i kasnije sveučilište u Zagrebu.³ *Ratio studiorum* određivao je cjelokupni obrazovni sustav, kako u njegovu sadržajnom, tako i pedagoškom i didaktičkom dijelu.

Disputacije u zagrebačkom kolegiju

Ovdje ćemo kratko prikazati Važnost disputa(cija) u zagrebačkom kolegiju u kojem su bile sastavni dio nastave sve do ukinuća Reda 1773. godine. U članku o povijesti filozofske nastave u Isusovačkoj Akademiji u Zagrebu povjesničar i isusovac Miroslav Vanino ovako opisuje svrhu disputa(cija):

Svrha je disputa(cija) bila, da se mladići metodički vježbaju u logičkom izricanju misli pa da se pojedine znanstvene stavke što svestranije obrade, s raznih gledišta osvije-

3 Još za života sv. Ignacija isusovci su došli na hrvatske prostore. Nikola Bobadilla, jedan od prvih Ignacijevih drugova, boravio je u Zadru i Dubrovniku. Isusovci su otvorili školu u Dubrovniku 1604. godine. U Zagreb su došli 1606., a već sljedeće godine osnovali su gimnaziju iz koje sa razvila Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Godine 1662. u Zagrebu su otvorili akademiju sa studijem filozofije i teologije, koja je poveljom cara Leopolda I. 1669. dobila sveučilišna prava i povlastice. U Rijeci su otvorili gimnaziju 1627., u Varaždinu 1636. godine. U Osijek su stigli 1687., u Petrovaradin 1693., u Požegu 1698., a u Split 1722. godine.

tle i tako istina što dublje usvoji. Disputacija je dakle nastavka i dopunjak predavanja sadržavajući još i tu korist, što je dak bio sâm zaposlen u istraživanju istine. Dispute su preteča seminara današnjega sveučilišta. Diskusija je unosila promjene i života u monotoni inače tok nastave, od koje toliko pati moderna škola (Vanino, 1929, 142)

Disputacije su slijedile već davno prihvaćenu silogističku formu. Nakon što bi *defendor* (branitelj) ukratko izložio i obrazložio tezu, koju je *opugnant* (izabrao među više njih za svoje pobijanje), *opugnant* bi potom postavio *kontrarnu* ili *kontradiktornu* tezu te kratko, u silogizmu, argumentirao svoju tezu. »Defendent bi najprije ponovio silogizam, onda bi ponovio premisu po premisu i dodao *concedo* ili *nego* ili *distinguo maiorem* ili *minorem* a prema tome i *consequens* i *consequentiam*« (Vanino, 1929, 142).

U Zagrebačkom je kolegiju održavano više vrsta disputacija. Tjedne, obično subotom, trajale su oko dva sata, potom mjesečne, u kojima se je uzimalo više gradiva, a u njima su sudjelovala trojica defendenata. Rasprava se održavala prijepodne i poslijepodne. Posebno je zahtjevna bila disputacija predviđena za apsolvente filozofije, takozvana *de universa philosophia*, koja nije bila obvezna za sve đake, a odnosila se na cjelokupno trogodišnje gradivo iz filozofije i nastupali su samo najbolji studenti.⁴ Taj oblik disputacije bio je svečani i javni događaj *actus publicus*, na koji su bili pozvani daci i profesori, ali i obrazovanija publika iz javnoga života. Vanino u knjizi *Isusovci i hrvatski narod*, opisujući povijest isusovačkoga kolegija, piše o svečanim i javnim disputama (Vanino, 1969, 159–162). Svečane dispute, na latinskom jeziku, često su bile prvoklasni događaj u gradu Zagrebu. Osim profesora i đaka, bili su prisutni članovi obitelji, ponekad biskup i ban, članovi gradskoga poglavarstva, plemstva, državni dužnosnici. Možemo zamisliti kolika je bila trema i napetost apsolvenata filozofije koji su branili izabrane teze od napada *opugnanta*, pred tolikim slušateljima i gledateljima. Dispute su bile javne, otvorene svima. Često su i nazočni mogli postavljati pitanja i pobijati teze.

Tako su g. 1706. na mjesečnoj disputi, kojoj je pribivao i austrijski provincijal, Hrvat Ivan Despotović, opugnirali uz druge uzvanike i franjevački profesori. Godine 1713. zagrebački biskup Emerik Eszterházy pješice je, na čudo Zagrebu, došao na zadnju mjesečnu disputu koja je trajala skoro cijeli dan, pa je živahno opugnirao redom svoj trojici branitelja do podne i po podne. [...] Braća Baltazar i Adam Križanić de Hesna, rodnom iz Karlovca, branila su 28. kolovoza 1725. teze iz fizike, a *opugnantima* su se pridružila dva zagrebačka kanonika. (Vanino, 1969, 160)

Najzahtjevnije i najteže dispute *de universa philosophia* rjeđe su se organizirale, pet do deset godišnje, ovisno o broju izvrsnih studenata i potrebnoga novca za organizaciju. Često su biskupi, kanonici ili imućniji građani financijski pomagali pojedince koji su branili teze.

4 Upravo je to propisano u *Ratio studiorum* u pravilima za prefekta viših studija br. 19.

Zaključak

Metodička metoda raspravljanja disputa(cija) stoljećima je bila važan dio obrazovnoga procesa, na srednjovjekovnim i isusovačkim učilištima, koja je pomagala da studenti razvijaju svoje sposobnosti u logičkom izricanju misli, sustavnoj obradi tema i sposobnosti argumentirane rasprave. Disputa(acija) nije u strogom smislu bila sastavni dio nastavnoga programa, njego njezina korisna nadopuna i prilika pokazivanje konkretnih rezultata nastavnoga procesa. Ako je povijest učiteljica života (*magistra vitae*), onda bi i suvremene obrazovne reforme mogle nešto naučiti i primijeniti od te didaktičke metode, koja je donosila izvrsne rezultate.

Literatura:

- Belić, Predrag (1999). Syllogistic disputation at Jesuit faculties and related graduate schools of philosophy and theology. *Disputatio philosophica*, 1(1), 5–25.
- Le Goff, Jacques (1984). *Gli intellettuali nel Medioevo*. Milano: Mondadori.
- Ustanove DI (1998). *Ustanove Družbe Isusove s bilješkama 34. generalne kongregacije i dopunske odredbe koje je ta Kongregacija odobrila*. Zagreb: Provincijalat Hrvatske pokrajine Družbe Isusove.
- Vanino, Miroslav (1929). Povijest filozofske nastave u isusovačkoj Akademiji u Zagrebu 1638.–1773. *Život*, 10(3), 142–160.
- Vanino, Miroslav (1939). Geneza naučne osnove *Ratio Studiorum*. *Vrela i prinosi*, 9, 111–129.
- Vanino, Miroslav (1969) *Isusovci i Hrvatski narod*. Zagreb: Filozofsko— teološki institut Družbe Isusove.